

1000

ГОДИНИ / YEARS

ОД БИТКАТА
НА БЕЛАСИЦА
И ОД СМРТТА
НА ЦАР САМОИЛ

OF THE BATTLE
AT BELASITZA
AND DEATH
OF TSAR SAMUEL

ЗБОРНИК НА МАТЕРИЈАЛИ
ОД СВЕЧЕНИОТ СОБИР
И ОД ТРКАЛЕЗНАТА МАСА
ПО ПОВОД ОДБЕЛЕЖУВАЊЕТО
НА 1000 ГОДИНИ
ОД БИТКАТА НА БЕЛАСИЦА
И ОД СМРТТА НА ЦАР САМОИЛ
МАНУ, 6 НОЕМВРИ 2014 ГОДИНА

PROCEEDINGS FROM
THE MEETING
AND ROUND TABLE
IN HONOUR OF
1000 YEARS
OF THE BATTLE AT BELASITZA
AND DEATH OF TSAR SAMUEL
MANU, NOVEMBER 6, 2014

1000 ГОДИНИ ОД БИТКАТА НА БЕЛАСИЦА И ОД СМРТТА НА ЦАР САМОИЛ

(Зборник на материјали од Свечениот собир и од Тркалезната маса по повод одбележувањето на 1000 години од битката на Беласица и од смртта на цар Самоил, МАНУ, 6 ноември 2014 година)

Издавач

Институт за национална историја
Македонска академија на науките и уметностите

За издавачот

проф. д-р Драги Ѓоргиев, дописен член на МАНУ
академик Таки Фити

Главен и одговорен уредник

проф. д-р Драги Ѓоргиев, дописен член на МАНУ

Редакција

академик Цветан Грозданов

проф. д-р Милан Бошкоски

Секретар на редакцијата

доц. д-р Драган Ѓалевски

Јазична редакција

проф. д-р Лилјана Гушевска

Техничко уредување и печат

АВАНТ ПРЕС, Скопје

Мотив на корица: Самоил ја венчава ќерка си Мирослава
за заробениот Ашот, син на Григориј Таронит,
Мадридски ракопис на Јован Скилица, XIII век, f. 185 R b

Тираж

250 примероци

Публикацијата е поддржана од
Министерството за образование и наука на Република Македонија

ИНСТИТУТ ЗА
НАЦИОНАЛНА ИСТОРИЈА

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА
НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

1000

Г О Д И Н И

ОД БИТКАТА НА БЕЛАСИЦА
И ОД СМРТТА
НА ЦАР САМОИЛ

ОРГАНИЗАЦИСКИ ОДБОР

акад. Цветан Грозданов

акад. Владо Камбовски

акад. Иван Катарциев

акад. Блаже Ристовски

проф. д-р Маја Ангелковска-Панова

проф. д-р Александар Атанасовски

проф. д-р Коста Ациевски

проф. д-р Милан Бошкоски

проф. д-р Драган Зајковски

проф. д-р Митко Б. Панов

проф. д-р Бобан Петровски

проф. д-р Ирена Стефоска

проф. д-р Тони Филиповски

доц. д-р Стојко Стојков

доц. д-р Драган Ѓалевски, секретар

СОДРЖИНА

ВОВЕДНИ ЗАБЕЛЕШКИ	7
-------------------------	---

Акад. Владо КАМБОВСКИ

Одбележување на 1000 години од битката на Беласица и од смртта на цар Самоил.	9
---	---

Милан БОШКОСКИ

Цар Самоил во македонската историја и традиција	13
--	----

Цвејџан ГРОЗДАНОВ

Белешки за културата и за уметноста во/од времето на цар Самоил.	49
--	----

Вера БИТРАКОВА-ГРОЗДАНОВА

Античките населби на Аил и во Голем Град во Самоилово време и потоа	61
--	----

Блаже РИСТОВСКИ

Царот Самуил во народната меморија и во литературата и публицистиката.	65
--	----

Елица МАНЕВА

Хераклеја била средновековна тврдина на градот Битола	75
--	----

Сашо ЦВЕТКОВСКИ

Новоидентификувани портрети на св. Ахил Лариски	91
---	----

Ирена СТЕФΟΣКА

За некои методолошки проблеми при проучувањето на Самоиловото Царство	103
--	-----

Симојко СТОЈКОВ

Царство, етницитет, наследства, интерпретации.113

Тони ФИЛИПОСКИ

Престолнините на Самоиловата држава.139

Јован БЕЛЧОВСКИ

Правната положба на црквата во Самоиловата држава.149

Драѓан ЗАЈКОВСКИ

Ерархијата на црковната организација во времето
на Самоиловата држава157

ЦАРСТВО, ЕТНИЦИТЕТ¹, НАСЛЕДСТВА, ИНТЕРПРЕТАЦИИ

САМОИЛОВОТО ЦАРСТВО МЕЃУ НАЦИОНАЛНИТЕ МИТОВИ И НАУЧНИТЕ КОНТРОВЕРЗИИ

Државата на комитопулите, создадена пред повеќе од еден милениум, веќе подолго од еден век претставува предмет на спорови и на контроверзии кои создале планина од стручна и популарна литература. Сознанието дека една статија во такви услови тешко дека ќе може да ја тргне планината, сепак не треба да биде причина да се откажеме од обидите за расчистување на прашањето. Без претензии за решавање на сите проблеми и за давање конечни одговори, оваа статија е насочена кон најспорниот и најкомпромитираните аспект: етницитетот, „карактерот“ и „припадноста“ на тоа царство.

Во повеќе извори Самоиловата држава се нарекува „бугарска“, па така дискусијата во науката се развила во три правци: идентичност на името со содржината, сфаќање на именувањето како форма која носи различна содржина или, на крај, обид да се избегне самото прашање. Така, во историографијата се оформил доста широк консензус (макар и не целосен) во однос на *формата* – бугарско царство, а како спорна се јавува *содржината*. Дали е тоа едноставно продолжение на царството на Симеон и на Петар?² Дали е во прашање квалитативно

* Институт за историја и археологија, ФОН, УГД – Штип.

¹ Терминот *етнициите* го употребувам како аналитичка категорија и во смисла на (само) идентификација со поголема популација доживувана како заедница со општо потекло и име, односно она што би можело да се нарече и манифестација на постоењето на етнос – можна, но не и задолжителна интерпретација. Само тоа можеме реално да го набљудуваме за разлика од самите „етноси“, кои почесто ги претпоставуваме преку внесување современо значење и современи интерпретации во средновековните поими и појави.

² Приврзаниците на ставот за еднаквост меѓу формата и содржината акцентот го ставаат на сличностите меѓу ова царство и она на Симеон и на Петар и особено на титулите што ги носат Самоил и црковните поглавари (Obolensky Dimitri, *Byzantium and the Slavs*, New York, 1994, 62; во прогласувањето на Самоил за цар и обновувањето на бугарската патријаршија од Самоил увидува „his deliberate assumption of the traditions of the First Bulgarian Empire“), а и на континуитетот на одредени титули, именувањето во изворите на владетелот, државата, војската и на населението, фактот што комитопулите припаѓале на елитата во Бугарија, а пак нивното востание и државата се наоѓаат на дел од територијата на поранешното Бугарско Царство (Златарски Васил, *Образувањето на бугарската народност*, Избрани произведения, т. 1, София 1972, 314–368; Мутафчиев Петър, *История на българският народ*, София, 1992, 224, 225; Павлов Пламен, *Залезът на првото българско царство (1015-1018)*, София 1999,

нова појава, која формално и идеолошки се повикува на поранешното Бугарско Царство?³ Или, конечно – појава целосно независна по форма и по содржина?⁴ Меѓу двата крајни пола – *идентичноста* и *различноста*, се искажани цел спектар компромисни ставови.⁵

15; Norwich John, *Byzantium, The apogee*, New York 1994, 236, 237; Fine John, *The Early medieval Balkans, A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Michigan 2008, 189–121 (ја нарекува New Bulgarian state in Macedonia); Божилов Иван, Гюзелев Васил, *История на средновековна България, 6-14 в.*, София 1999, 316, 317). Учените кои особено инсистираат на еднаквоста силно ја истакнуваат, инаку, неверојатната хипотеза дека евнухот Роман, Петровиот син, бил признат за цар од комитопулите (Мутафчиев, *История*, 222). Критика кај: Ферлуга Јадран, *Византијски извори за историју народа Јужославије*, т. III, Београд 1966 г. (понатаму: *ВИИНЈ* 3), 75, бел. 19; Стојков Стојко, Крунисувањето на цар Самуил и митот за царот евнух, *Гласник на инстинктивниот за национална историја* (понатаму: *ГИНИ*), г. 58, бр. 1-2, Скопје, 2014, 73–92.

³ Застапниците на тезата дека под сличната форма се крие различна содржина акцентот го ставаат на новиот политички и духовен центар, различната надворешна политика и различните интереси (со впечатливо слабо интересирање за некогашниот политички и духовен центар на Бугарија), етнички небугарското потекло на династијата, различната елита и етнички новото јадро на војската и на околноста што државата се раѓа преку востанија против централната власт во Бугарија, а потоа и против Византија (Острогорски Георгие, *Историја на Византија*, Скопје 1992, 361 („ново царство“); Ташковски Драган, Македонска држава под Самуилом и њено ширење на Балкану, *Историја народа Јужославије*, т. I, Београд 1953, 276, 277, 281; Антољак Степан, Самуиловото царство, во: *Историја на македонскиот народ*, книга прва, ИНИ, Скопје 1969 г., 117, 131, 132; истото во: *Историја на македонскиот народ*, т. I, Скопје 1985 (понатаму: ИМН 1985), 362; Истиот, Самуиловата држава, *Средновековна Македонија*, т. 1, Скопје 1985 г., 500, 501; Панов Бранко, За етногенезата на македонскиот народ, *Средновековна Македонија*, т. 3, Скопје 1985, 25; Ферјанчић Божидар, *Византија и Јужни Словени*, Београд 2009, 63–66 (квалитативно нова појава); Бошкоски Миле, *Македонија во XI и XII век, надворешни ујади на тиранијата на Македонија*, Скопје, 1997, 23, бел. 11 (нов државен конгломерат). Слично, иако и доста претпазливо: Стефоска Ирена, *Сирумица и Сирумичко низ вековице*, Скопје 2011, 94, 95, бел. 206, 99.

⁴ Антољак, *Самуиловото царство*, 120, 131; Истиот, *Самуиловата држава*, 500, 501; Панов, *За етногенезата...*, 25; Панов Митко, Самуиловата држава во ревидираниот концепт на Византискиот комонвелт, во: *Македонија и Балканот во Византискиот комонвелт*, Скопје 2014, 37, 38, 46, 50.

⁵ Острогорски, *Историја*, 361–363 (држава идеолошки и по традиции поврзана со Бугарското Царство, но значително различна од него); Ферјанчић, *Византија и Јужни Словени*, 63 (нова словенска држава која не се јавува едноставно како продолжение на Бугарското Царство, туку претставува квалитативно нова појава). Слично и: Ферлуга, *ВИИНЈ* 3, 64, 65 ф. 2. Снегаров Иван, *История на Охридската архиепископия*, т. 1, София, 1995 г., 10; Василевски Тадеуш, Генеза на Самуиловото царство, *Илјада години од воспанието на комитопулите и создавањето на Самуиловата држава* (понатаму: 1000 години), ИНИ, Скопје 1971, 249; Shepard Jonatan, *The Cambridge history of the Byzantine empire c. 500–1492*, New York, 2008, 526, 527; Gregory Timothy, *A History of Byzantium*, Blackwell Publishing Ltd, 2005, 243; Пириватрић Срђан, *Самуилова држава, Обим и карактер*, Београд 1997, 182, 183; Ставови-Кафка Ирена, *Историја на Македонија*, Скопје 2002, 68, 69; Goldstein Ivo, *Hrvatski Rani Srednji Vijek*, Zagreb 1995, 335, 346 („Samuilova država makedonskih Slavena koja je od bugarskih careva zahvalno preuzela državnu i carsku tradiciju“ и „se kičila bugarskom carskom krunom“).

За овие прашања се водени вистински мини војни, при што жестината на споровите и нивниот обем далеку ја надминувале реалната научна важност на темата, што укажува на тоа дека основата на спорот не била само научна, туку (и тоа повеќе) политичка и идеолошка. Тоа го покажуваат и времето и условите во кои се јавува спорот⁶ и неговата тесна поврзаност (во многу дела таа и не се крие)⁷ со оправдувањето на современите национални претензии на балканските држави. Она што навистина долеа масло на огнот и што најчесто се јавува зад прашањата е, всушност, вистинското прашање: *на која од денешните нации ѳ ѳриѳаѓа Самоиловата држава?* Преку присвојувањето на ова некогашно царство се докажувало право врз одредени територии во поново време и се полагало право врз предосманлиското културно-историско минато. Последното исто така не е за потценување зашто тоа на Балканот⁸ се интерпретира како добивање право да се биде нација и држава и денес. Затоа спорот за Самоиловото Царство се водел не само меѓу научници, туку и меѓу нации и држави, на пример, Бугарија наспроти Србија (1905 – 1939), Југославија (1944 – 1991) и Македонија (1991 – 2015). Во случаите со Бугарија, Србија и со Југославија, позитивниот одговор се сфаќал како право на владеење со Македонија, а во случајот со Македонија – како право на национално постоење.

Конкретниот резултат од овие дебати е определувањето на Самоиловото Царство како бугарско, словенско или македонско, дефиниции кои, пред сѐ, требало да им угодат на соодветните нации претенденти – Бугарија, Југославија и Македонија.⁹

⁶ Расправата се разгорела по трудовите на Прокиќ од првата деценија на XX в., кои биле инспирирани во не мал степен од желбата да се оспорат бугарските претензии врз територијата на Македонија во приквечерието на нејзината поделба. Ироничен е фактот што теоријата за различност меѓу царството на Петар и она на Самоил се развила, имено, во бугарската историографија (Дринов Марин, *Южните славјане и Византија в X веке*, Избрани съчинения, т. 1, София 1971, 521–524, Иречек Константин, *История на българите*, София 1999, 195), а била оспорувана од српски научник (Анастасијевиќ Д. Н., Хипотеза о „западној“ Бугарској, *Гласник скойскоѳ научноѳ друштва*, књ. III, Скопље 1927, 2–11). Откако дебатата била поврзана со територијалните претензии, во бугарската историографија доследно ќе се заштитува тезата за целосна идентичност на двете царства, а тезата за различноста ќе биде инструментализирана од Србија, Југославија и во Македонија.

⁷ Види, на пример: Съботинов Антон, *Българският произход на цар Самуиловия род*, София 2005, 13, 14; Павлов, *Залезът*, 11–13; Истиот, Увод кон, Василка Тъпкова-Заимова, „Българи родом“, *Комитопулитe в летописната и историографската традиция*, Велико Търново 2009, 5.

⁸ Но не само на Балканот. Спореди, на пример, кај: Литаврин Генадий, Некоторые особенности этнонимов в византийских источниках, во: *Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев, Методология и историография*, Москва 1976, 200; според него, народностите на Балканот се формирале во предосманлискиот период, кој не донел коренити етнички промени.

⁹ Треба да се потцрта дека не сите такви етикетања предвидувале и етничко дефинирање на царството. Именувањето на тоа царство како словенско често има за цел да ги заобиколи споровите преку давање една поширока и неутрална рамка во која би можела да се смести која било од постојните интерпретации. Именувањето како македонско често не подразбира етницитет, туку е географско и преку него во одреден степен се акцентира различноста

Освен од исполитизираност, прашањето страдало и од неправилна поставеност, која барала и овозможувала само ограничен круг на етнички детерминирани одговори. И самиот спор до голем степен бил овозможен од (а и досега е под силно влијание на) националната парадигма која во XIX/XX в. доминирала во научната, политичката и во популарната мисла. Во таква атмосфера изгледало очигледно дека државите се создаваат од народи, дека се етнички по принцип,¹⁰ а оттаму само по себе е разбирливо дека Самоиловото Царство му припаѓало на некој народ,¹¹ само треба да се одреди кој. Можните одговори биле побарани во кругот на современите претенденти, кои се јавувале како главни *инспирирајтори*, а често и како *јорачувачи* на истражувањата. Врската меѓу Самоиловото Царство и современите нации се правела со помош на две основни тези: 1. негово прогласување за етничка држава и 2. тврдење дека современите „нации претенденти“ за Самоиловото Царство постоеле и во X в. Така, ако во средниот век на Балканот имало бугарски држави, тоа значи имало и бугарски народ, а штом Самоиловата држава е нарекувана бугарска, тоа може да се толкува само во етничка смисла. Или, штом се создала држава со центар во Македонија, тоа значи дека таа била македонска, а тоа, пак, значи дека во средниот век имало македонски народ. Ако на овие простори живееле Словени и таму се создала држава, значи таа е словенска. Тоа е, во најопшти црти, логиката преку која се определува Самоиловата држава како етничка.

Националната парадигма, меѓутоа, денес може да се смета за урната. Во истражувањата на етницитетот во средниот век, во последните неколку декади е направен значаен напредок, кој заедно со револуцијата во разбирањето на нациите и на национализмот коренито ги измени сфаќањата што порано владееја во оваа област, особено сфаќањето на етносот и на нацијата¹² врз кои е базиран целиот

(Острогорски, *Историја*, 361–363, 368, 369, 372; Истиот, Византијско-јужнословенски односи, во: *Византија и Словени*, Београд 1970, 29, 30; Аџиевски Коста, *Пелагонија во средниот век*, Скопје 1994, 35, 37, 40, 41, 58, 62). Во сите овие случаи не се зборува за „македонски народ“ или за „Македонци“, туку само за македонско царство и за македонски цар. Дел од историчарите кои го именуват царството како бугарско едноставно се стремат кон неутралност преку користење на терминологија блиска до изворите без да се внесува етничка или современа димензија во тоа (Shepard, *The Cambridge history...*, 526, 527, 557; Runciman Steven, *A history of the First Bulgarian Empire*, G. Bell & Sons, London 1930, 217-252). Но, сепак, овие квалификации почесто се разбираат како етнички одредници.

¹⁰ Види, на пример, кај: Литаврин, *Некоторые особенности этнонимов*, 200; според него, некои народи исчезнале, а некои, напротив, се консолидирале во самостојни етнички заедници, во народности, добиле политичка независност и сега постојат во вид на нации во свои сопствени држави (Грција, Турција, Бугарија, Југославија...).

¹¹ Дури и претпазлив научник по овие прашања каков што е Пириватриќ (Пириватрић, *Самуилова држава*, 184), макар што смета дека вековите кога постоело Самоиловото Царство не биле одлучувачки за формирањето на бугарската (а и на другите) нации, сепак е на мислење дека Самоиловото Царство играло важна улога во тоа.

¹² Види, на пример: Гелнер Ернст, *Нацииите и национализмот*, Скопје 2001; Андерсон Бенедикт, *Замислени заедници*, Скопје 1997; Хобсбаум Ерих, *Нацииите и национализмот до 1780 г., програма, мисли, стварности*, Скопје 1993; Алтермат Урс, *Етнонационализмот во Европа*, Софија, без година; Pohl Walter, *Conceptions of Ethnicity in Early Medieval Studies*, in: *Debating the Middle Ages: Issues and Readings*, Blackwell Publishers, 1998, 13–24; Johnson

спор. На нациите и на етносите повеќе не се гледа како на фундаментални и неизбежни општествени единици, кои го сочинуваат човештвото, ја обликуваат историјата и се јавуваат како нејзин двигател, туку сè повеќе како на продукт на модерноста или како ситуациски конструкти.¹³ Меѓутоа, во балканските историографии новите сфаќања се применети малку, а пак за средновековниот Балкан – само во ограничен степен,¹⁴ притоа не за целата негова територија.¹⁵ Потребата од преиспитување на националните интерпретации во историографијата за сите делови на Балканот, и тоа ослободено од политички и од национални докажувања, е очигледна. Во случаите кога е правена сериозна критичка проверка јасно се покажувала дискутабилноста и ефемерноста на претензиите на современите балкански нации држави, често сведувајќи ја нивната „етногенеза“ и средновековна „национална“ историја на современ национален мит.¹⁶

Losley, *Imagining Communitites: Medieval and Modern, Concepts of National Identity in the Middle Ages*, Leeds, 1995; Smith Anthony, *National Identities: Modern and Medieval?*, *Concepts of National Identity in the Middle Ages*, Leeds, 1995; Putinija Filip, Stref-Penar Zoslin, *Teorije o etnicitetu*, Beograd 1997; Geary Patrick, *The myth of nations, the medieval origin of Europe*, Princeton and Oxford, 2003; Curta Florin, *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, C. 500-700*, Cambridge, 2001; *Regna and Gentes: The Relationship Between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*, Leiden – Boston, 2003; Hilan Eriksen Tomas, *Etnicitet i nacionalizam*, Beograd 2004.

¹³ Pohl, *Conceptions*, 15, 16. Види: Geary Patrick, *Ethnic identity as a situational construct in the Early Middle Ages. Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien* vol. 113 1983, 15–26.

¹⁴ Меѓу поретките позитивни примери види: Grafenauer Bogo, *Srednovekovna etnička struktura prostora jugoslovenskih naroda i odnos između osnovnih etničkih jezgara kasnijih naroda*, *Jugoslovenski istoriski časopis*, Beograd 1988; Ѓирковић Сима, *Работници, војници, духовници, Друштва средновековног Балкана*, Beograd 1997; Биљарски Антон, *Публично и канонично-правна лексика в българското средновековно пространство*, Варна 2011, 182–204. Schmitt Oliver, “Mysians, Macedonians, Dardanians” – some remarks on late medieval ethnonyms in the central Balkans, во: *Македонскиот идентитет низ историјата*, Скопје 2010, 78; тој потенцира дека религијата, социјалниот статус и економскиот интерес играат многу поголема улога од јазичната и од етничката разлика при дефинирањето на идентитетот и во тоа Македонија не претставува исклучок од средновековна Европа. Види ги и корисните забелешки кај: Пириватрић, *Самуилова држава*, 183–185.

¹⁵ Како последна османлиска територија за поделба на Балканот, Македонија неизбежно станала мета на јазични, историски и на културни аспирации на соседните нации. Споровите за етничитетот во нејзиното минато имале чисто современ политички мотив и прашањето било сведено до тоа дали имало македонски народ во средниот век или населението во Македонија припаѓало на некоја друга (современа!) нација. Така поставено, тоа било идеологизирано и исполитизирано со претходно ограничен круг на можни одговори, и тоа детерминирани во само еден можен правец – идентификација со современите нации. Уште полоша е состојбата во однос на другите делови на Балканот, за кои априори се прифаќа дека таму постоеле народи такви или слични како денешните.

¹⁶ Види: Fine, John V. A., *When ethnicity did not matter in the Balkans: a study of identity in pre-nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the medieval and early-modern periods*, Michigan, 2006, 9, 41 и сл.; Ташковски Драган, *Кон етногенезата на македонскиот народ*, Скопје, 1974; Stojkov Stojko, *Nationalism and the Middle ages: The Myth of Creation of Slavic-Bulgarian Nation in 9th-10th Century*, *Hi-story*, www. Hi-story.org. 2002, <https://www.academia>.

Самоиловото Царство се јавува како пресечна точка на неколку национални интерпретации на минатото и како такво е добра можност за пресекување на јазолот на националните митови. Во продолжение ќе се обидам да ги анализирам етничките интерпретации на Самоиловото Царство без национални очила и без непотребно етницизирање.

СЛОВЕНСКО ЦАРСТВО

Интерпретацијата на Самоиловото Царство како словенско е постара од српско (југословенско)-бугарскиот спор за Македонија,¹⁷ кој само го засилил тоа гледање. Овој став инсистира на центарот на државата кој е на словенски простор (каде што порано доминирале славиниите,¹⁸ а словенскиот е говорен јазик на мнозинското население), на ширењето на државата во словенските области на Балканот, на словенските имиња во елитата и на словенскиот јазик на државните натписи. Се додаваат и некои спорни тврдења како што се словенското потекло на династијата¹⁹ и толкувањето на некои моменти како словенски практики.²⁰

Макар што присуството на голем процент словенско население секако се одразило во културата и во некои практики, тоа не значи дека државата се јавува како производ од словенска народност или како резултат на некаков вид словенска или прословенска политика или акција.²¹ Немаме никакви сигурни податоци за учеството на славиниите во создавањето на оваа држава, ниту дека таа правно и идејно себеси се дефинирала како словенска. Таа не е нарекувана словенска во изворите, во елитата можел да влезе човек од секаков народ (види понатаму), а словенското потекло на династијата е повеќе од спорно. Словенскиот

edu/8640952/NATIONALISM_AND_THE_MIDDLE_AGES_The_Myth_of_Creation_of_Slavic-Bulgarian_Nation_in_9th-10th_Century; Истиот, *Поимиие Словени и Бугари од 7 до 13 в.*, Скопје 2013, докторска теза во ракопис; Schmitt, Mysians, Macedonians, Dardanians“, 73–78. За улогата на националните митови во интерпретацијата на историјата на овој простор види: Proeva Nade, *Savremeni makedonski mit kao odgovor na nacionalne mitove suseda*, *Zgodovinski časopis*, 64, 1–2, Ljubljana, 2010, 176–212; Истата, Националните митови во современа Европа и негирањето на македонскиот идентитет, *Slavia Meridionalis*, 12, Warshaw, 2012, 108–158.

¹⁷ Слични погледи имало и порано во врска со широко распространетата мода на словенофилството. Спореди: Иречек, *История*, 196; тој на Самоиловата држава гледа како на конгломерат од кнежевства на чело со потомците на словенските кнезови што некогаш го напаѓале Солун.

¹⁸ Меѓу другите на тоа сугерираат: Антољак, *Самуилово царство*, 131; Ташковски, *Македонска држава*, 281; Стефоска, *Сџрумица и Сџрумичко*, 94, 95, бел. 206.

¹⁹ Повикувајќи се на името што Ана Комнина му го дава на родоначалникот на династијата – Мокрос. Annae Comnenae, *Alexias*, ex rec. Augusti Reifferscheidii, vol. II, Lipsiae, 1884, 172, 8–10.

²⁰ Острогорски, *Византија и Јужни Словени*, во: *Византија и Словени*, Београд 1970, 15; Ферјанчић, *Византија*, 63–66; Антољак, *Самуиловата држава*, 362; Панов, *За етногенезата*, 23; Истиот, *Македонија низ историјата*, Скопје 1999, 72, 75. Спореди: Пириватрић, *Самуилова држава*, 182, 183.

²¹ Спореди и: Fine, *The Early medieval Balkans*, 191.

јазик користен во неа и на официјалните владетелски натписи, исто така, не е доволна основа за тоа државата да се смета за словенска – словенскиот писмен јазик веќе ги имал надминато етничките словенски граници еден век порано, а се јавува и како меѓународен во Источна Европа.²²

МАКЕДОНСКО ЦАРСТВО

Македонската етничка интерпретација гледа на Самоиловото Царство како на средновековна држава на македонскиот народ, во која со обединување на склавиниите завршил процесот на создавање единствена народност,²³ или барем – како на етнички конгломерат во кој се најбројни и како јадро се јавуваат Македонците.²⁴ Генералната слабост на оваа хипотеза е тоа што не може да најде потпора во изворите за основното тврдење. Во изворите не е регистрирана македонска етничка самосвест или самоидентификација во границите на Самоиловото Царство,²⁵ ниту пак во нив поимите „Македонија“ и „Македонци“ се поврзуваат со оваа држава и со луѓето во неа. Исто така, ниеден современ извор не забележал создавање посебен народ во текот на X в. во Македонија (а и општо на територијата на Бугарското Царство). Затоа и не е чудно што оваа хипотеза не наишла на целосен прием дури и во македонската историографија.²⁶

БУГАРСКО ЦАРСТВО

Мислењето дека Самоиловото Царство се јавува како држава на бугарскиот народ има посилни позиции од другите две тези, пред сè, благодарение на именувањето на државата во дел од изворите како бугарска. Но, *буџарско царство*

²² Познат факт е дека литературните јазици во средниот век (особено во раниот) се меѓународни и не ја дефинираат етничката припадност на населението, факт кој често се заборава кога е во прашање словенскиот. Првите несловени кои го примениле како писмен биле Бугарите (Турки) (крај на IX в.), од крајот на X в. Русите (век пред конечно да се словенизираат), а потоа ќе биде писмен јазик и на Власите.

²³ Панов, *За етногенезата*, 23, 24.

²⁴ Антолјак, *Самуиловата држава*, 500, 501; Ташковски, *Македонска држава*, 277. Како „држава на македонските Словени“ ја одредуваат и: Ферјанчић, *Византија*, 63, 66 и Goldstein, *црт. дело*, 335, 346.

²⁵ Fine, *The Early medieval Balkans*, 191, на пример, е на мислење дека во тоа време Македонија е само географски поим и македонско етничко чувство не постои. За значењето и опфатот на поимите Македонија и Македонци види: Koder Johannes, *Macedonians and Macedonia in Byzantine spatial thinking*, 12–28; Ioannis Tarnanidis, *The Macedonians of Byzantine period*, 29–49; *Macedonians in eleventh- and twelfth- century Byzantine historiography*, 69–78, in: *Byzantine Macedonia, Identity image and history*, ed. John Burke and Roger Scott, Melbourne 2000; Schmitt, „*Mysians, Macedonians, Dardanians*“, 73–78.

²⁶ На пример, во *Историја на македонскиот народ*, група автори, Скопје 1988 г., 43, не само народот, туку и царството не е наречено македонско. Слично: Стефоска, *црт. дело*, 94, 95, бел. 206, 99. Некои автори користат Македонско Царство, но не и Македонци (Ациевски, *Пелагонија*, 35, 37, 40, 41, 58, 62).

и држава на бугарскиот народ се две различни категории кои не треба да се поистоветуваат. Сличноста во именувањето меѓу денешните етноси и некогашните држави ни оддалеку не значи еднаквост, па дури ниту поврзаност, во спротивно најблиски наследници на Pax Romana и на Ромеите денес би биле Ромите.²⁷

Претензијата дека Самоиловото Царство било етнички бугарско²⁸ се базира на доста раширената хипотеза, според која, во IX/X во Бугарија се создал нов словенски народ со мешање на турските Бугари со словенско мнозинство, народ кој понатаму се јавува како столб и носител на бугарската државност,²⁹ а денес истиот постои како бугарска нација. Во времето на целосна превласт на националната парадигма во историската наука, постоењето на неколку држави слични по име и по простор, а различни по време создавало неодолив впечаток дека зад нив стои еден народ кој ги создава и им го дава своето име. Имено, во верувањето дека државите се создаваат од народи, како и во простото решение што се дава за една комплицирана проблематика, е главната сила на оваа теза. Основното тврдење изгледало како аксиома³⁰ која не треба да се докажува, туку да се опишува и да се објаснува.³¹ Во тесните рамки на националната парадигма, колку и да била проблематична оваа теорија, таа била без алтернатива, без разлика што повеќе ги задоволувала потребите на времето за национално осмислување на историјата отколку научните критериуми. Денес сè уште има свои позиции во науката повеќе затоа што нема понудена алтернатива и поради неимплементирањето на новите достигнувања во областа на етницитетот.³² Но дали еден таков приод и една таква теорија базирана на парадигма отфрлена во науката може и денес да ги задоволи научните критериуми и да ги објасни средновековните реалности? И дали сличноста во именувањето меѓу современата национална бугарска држава и средновековните бугарски држави се должи на нивната етничка поврзаност или на едноставниот и премногу вообичаен

²⁷ Пол многу правилно констатира: „We should be very cautious in identifying gentes bearing the same name in different contexts. As long as there is no apparent link between the two groups of the same or similar name, no direct connections should be postulated – far less an identity, direct origin, or common ethnic substance.“ (Pohl, *Conceptions*, 22) Теза постулирана за антиката и за средниот век која е сосема актуелна и за односот на современите нации спрема заедници со исти имиња во минатото.

²⁸ Спореди го тврдењето на Снегаров (*История*, 10, бел. 1): „Македонските Словени во X в. имале иста таква бугарска национална свест каква и бугарските Словени во Мизија и во Тракија.“

²⁹ Таквото гледиште е општо прифатено во бугарската историографија (спореди го трудот на Ангелов Димитър, *Образување на българската народност*, София, 1971), но се среќава и надвор од неа (пр. Г. Ловмянский, *Происхождение славянских государств, Вопросы истории*, 12, Москва, 1997, 190, Fine, *The Early medieval Balkans*, 128–129, 164).

³⁰ За оваа тенденција меѓу историчарите генерално види го коментарот на: Майкъл Хейнс, *Историкът и идеята за нацията, Исторически преглед* (понатаму: *ИП*), БАН ИИ, г. 54, кн. 5-6, София 1998, 218.

³¹ На пример, кај Димитар Ангелов, *Образувањето* (целата книга), никаде не е ставена под сомнение, ниту проверена основната теза што се истражува. Слично кај: Кацунов Валери, *Етнокултурен модел на историческото самосъзнание през българското средновековие, ИП*, г. 57, кн. 7, София 1991, 36–48.

³² Важен обид за критичко преосмислување прави Пириватрић, *Самоилова држава*, 181–184.

феномен на изградување на нацијата преку земање на некое славно историско име? Тоа што трите бугарски држави биле создадени од три различни, во јазичен и во етнички аспект, елити (турска, влашка, словенска) доста јасно го сугерира второто...

Во изворите од IX/X в. нема забележано ниту појава на нов (словенски или друг) народ на Балканот, ниту асимилирање на Бугарите.³³ Напротив, византиските извори до крајот на X в. продолжуваат да сметаат дека Бугарите се етнос од турско потекло³⁴ и во случаите кога го употребуваат поимот Бугари во етничка смисла тие се доволно јасни дека тие живеат во Добруџа, а не на сета територија на Бугарија.³⁵ Единствената разлика што е забележана во византиските извори во однос на Бугарите во овој период е нивната христијанизација и приближувањето кон Ромеите.³⁶ Во истото време во кое словенските текстови создавани во Бугарија одбележуваат своевиден врв во декларирањето на словенската самосвест се забележани паралелни случаи и на бугарска самосвест во

³³ Такви сериозни промени во непосредното соседство тешко дека би останале незабележани. Види за коментирањето на таквите процеси кај византиските автори: лексиконот Швидас (исчезнување на Аварите уништени од Бугарите, *Suidae Lexicon, graece et latine*, Thoman Gaisfordum, Godfredum Bernhardt, tomus prior, Halis et Brunsvigae, 1853, col 14, 1, 9–20), или кај Пахимер (Монголите): откако ги потчинице народите по северниот брег на Црното Море и „со текот на времето со нив се измешаа и оние што живеаја во внатрешноста, ги имам предвид Аланите, Зинхите, Готите, Русите и други соседни родови. Овие етноси ги примаат нивните обичаи и заедно со обичаите ги прифаќаат јазикот и облеката на оној етнос и стануваат нивни сојузници. И по не многу време тохарскиот народ стана неизбројлив.“ (*Georgii Pachymeris de Michaelae et Andronico Paleologis*, libri XIII, rec. Immanuel Beckerus I-II, Bonnae, 1835, 345, 3–9)

³⁴ Ги споредуваат со Хуни, Хазари, Авари, Кутригури и со Кумани. Никола Мистик му пишува на царот Симеон: „τὼν Ἀβάρων γένη, ὧν ὑμεῖς ἀποσπάδες (...) γεγονάτε“ (Migne J.-P., *Patrologiae Graecae*, t. CXI, Paris 1863, col. 81 C); Генезиј: „ὁ δὲ ἀρχηγὸς Βουλγαρίας, οἷς τὸ γένος ἐξ Ἀβάρων τε καὶ Χαζάρων, ἀπὸ Βουλγάρου κυρίου ὄνομα“ (Iosephi Genesii, *Regum libri Quattuor*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae (понатаму: CFHB), vol. XIV, s. Beroliensis, 1978, 61, 91–93); Монемвасијската хроника: „Γένος οἱ Ἀβαρες ἔθνος Ὀυνικὸν καὶ Βουλγαρικὸν“ (*Гръцки извори за българската история* (понатаму: ГИБИ), т. 6, София, 1965, 66, 67); Лав Гакон: „λέγεται γὰρ Μυσσοὺς ἀλοίκους τῶν ὑπερβορέων Κοτράγων, Χαζάρων τε καὶ Χουμάτων ὄντας. ὁμωνύμως δὲ τὴν χώραν ἀπὸ Βουλγάρου (τῶν σφῶν φυλάρχου) Βουλγαρίαν καλέσαι“ (Leonis Diaconi Caloensis, *Historiae libri X*, Corpus scriptorum historiae byzantinae (понатаму: CSHB), Bonnae, 1828, 103, 18–23).

³⁵ Житие на Евarest: „ἔθνος ἐστὶ σκιθικὸν ἔνδον τοῦ Αἵμου ὄρους παρὰ τὸν Δανούβιον ποταμὸν ὥκισμένον, οὗς καλοῦσι Βουλγάρους“ (*ГИБИ* 4, София 1964, 315). Говор за мирот со Бугарите, *ГИБИ*, 5, БАН, София 1964, 93, Genesii, 61, 3–6; Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, Washington, 1967, 176, 7–12, & 40); *Costantino Porfirogenito de Thematis*, ed. A. Pertusi Roma, 1952, 84; Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus, Rec. I. Bekker, CSHB, Bonnae 1838, 358 21, 22; Leonis Grammatici, *Cronographia*, ed. Im. Bekkeri, CSHB, Bonnae 1842, 268, 10-12; Leonis Diaconi Caloensis, *Historiae libri X*, rec. Hasii C. B., CSHB, Bonnae, 1828, 62, 19, 20, 104, 5–10; Стојков, *Поимниѣ*, 223–227.

³⁶ *The Taktika of Leo VI*, CFHB, Washington, 2010, 458, 295–29; Слово за мирот со Бугарите (*ГИБИ* 5, 93), Ioannis Caminiatae, *De expugnatione Thessalonicae*, Berolini, 1973, 10, & 9, 58–60; Живковиќ Тибор, *Јужних Словена под византиском влашту 600–1025*, Београд 2007, 181, 182.

Добруца.³⁷ Во изворите несловенските Бугари на Балканот се забележуваат сè до XIII в., а од Шкорпил аргументирано била поддржана тезата дека како нивни потомци се јавуваат туркојазичните христијани Гагаузи во Добруца,³⁸ а не словенојазичната бугарска нација.

Како директна негација на претпоставеното создавање нов бугарски народ се јавуваат изворите од периодот 1118 – 1185 г., во кои не се спомнуваат Бугари во Мизија и во Тракија; „Бугари“ се јавуваат само во Централниот Балкан. Постојат индиции дека Словените од Источниот Балкан од тоа време не се нарекувани Бугари.³⁹ Поимот Бугари во овој период не се јавува како етнички, туку како административен, поврзан со темата „Бугарија“ и со дијецезата на Охридската архиепископија.⁴⁰ „Бугарите“ од XI/XII в. се исто толку народ колку и „Македонците“ и „Тракијците“ од соодветните теми, а исто толку етнички се и нивните „бугарски“ востанија.

Поглед „однатре“ ни даваат словенските извори што биле создавани во Централниот и во Источниот Балкан од IX до XIII в. Во нив се забележува словенска (само)свест, при што под Словени се мисли на припадниците на еден народ кој живее во Византија, Бугарија, Далмација и во Велика Моравија, народ со, генерално, еден јазик и обичаи.⁴¹ Поимите Бугари и Словени се јавуваат во

³⁷ Во Легендата за железниот крст и особено во Чудото на св. Ѓорѓи со Бугаринот и во Чудото со Климент. Ѓорѓи, според изворот, се изјаснува дека е „**ѡт ѥзѣка есмѣ новопровештѣнаго блѣгарьска**“. Калоянов Анчо, Спасова Мария, Моллов Тодор, „Сказание за железния крѣст“ и епохата на цар Симеон, Велико Търново, 2007, 178, 184, 185, 186, 207. За овој циклус и за неговото толкување види и: Златарски Васил, Кои са били втрешните и внѣшните бољари, *Избрани произведения, т. I*, София 1972, 304–310, Христов Јанко, *Щрихи към „Сказание за железния крѣст“*, Благоевград 2011, 10, 11.

³⁸ Недков Борис, *България и съседните ѝ земи през XII век според Географията на Идриси*, София, 1960, 18, 93, 105 („земја на Бурцаните“); Вилхелм Рубруј (ср. на XIII, *Латински извори за българската историја* т. 4 (понатаму: ЛИБИ), София 1981, 195, 204, 228), *The “Opus Majus” of Roger Bacon*. London: Williams and Norgate, 1900, 359, 366, 30, 374, 375 (1268 г.). Шкорпил Карел, Материали към въпроса за съдбата на прабългарите и на северите и към въпроса за произхода на днешните гагаузи, *Byzantinoslavica V*, Prague, 1933–1934.

³⁹ Во прашање е случајот со „**δύο βαρβάρων Σθλαβογενῶν, τοῦ Βορίλου φημί καὶ τοῦ Γερμανοῦ**“, за кои спомнува Ана Комнина (Annae Comnenae, *Alexias*, ex rec. Augusti Reifferscheidii, vol. I, Lipsiae, 1884, 59, 23–60, 1), а кои Вриениј ги нарекува Скити и Мизи (Nicephori Bryennii, *Commentarii*, ed. A. Meineke, Bonn, 1836, 146, 11). Како што одбележува Коматина, нив „никој не ги нарекува Бугари. Тоа е најдобриот контрааргумент на тезата за бугарскиот етнички карактер на поимите Бугарија и Бугари во изворите во XI и во XII век.“ (Коматина Предраг, Појам Бугарске у XI и XII веку и територија Охридске Архиепископије, *Византијски свей*, Београд, 2012, 47, 48). За „Паристриони, гранка на Скитите род неверен словенски и варварски“ зборува во XIII в. Јоан Цеца, Ioannis Tzetzae, *Epistolae*, Theod. Pressel, Tubingae, 1851, 93 (според Александар Каждан, во случајот, поимот Словен е употребен како „роб“, *Византијски временик*, т. 34, 1973, РАН, Москва, 289).

⁴⁰ Види повеќе кај: Коматина, *Појам Бугарске*, 42–55. Проева во: Алфред Делакулонш, *Лулкаѡа на македонскаѡа грѡжавносѡѡ*, Скопје, 2000, 9, 15.

⁴¹ Во Пространото житие на Методиј, на пример, се тврди дека василевсот му дал да управува со словенско кнежевство како да предвидува дека ќе го испрати „**оучитѣла словѣнем** (...) и

Во XIV в. во словенските текстови „Бугари“ се јавува како мултиетнички и политички поим во кој се вклучуваат или сите Словени,⁴⁶ или и Србите и Власите,⁴⁷ а во „бугарската книга“ се вклучува и српската и руската.⁴⁸

Многу илустративен пример во таа смисла претставуваат ретките случаи во кои некој сам себе се нарекол Бугарин. Во почетокот на X в. Ѓорѓи, етнички (турски) Бугарин од денешна Добруџа, изјавува дека „ѡт ѣзѣка есмѣ новопровештѣнаго блѣгарьска“.⁴⁹ Во 1015 г. Јован Владислав, човек од ерменско или од мешано потекло, ќе нареди на Битолската плоча да се испише дека „[б]ысть Българѣнъ родомъ“. На крајот од XI в. Бугарин ќе се нарече Теофилакт Охридски роден во Евбеја (Κάτετσι τοίνυν ἐπὶ Βουλγάρους ἀτεχνῶς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ ξένον Βούλγαρος).⁵⁰ Макар и со големо оградување, може да се додаде и примерот со Борил, по сè изгледа етнички Влав, за кого во Бориловиот синодик пишува: „повелѣ (...) прѣписати съборникъ ꙗко грѣчьскаго на блѣгарьскыи свои азъкъ“.⁵¹

Според кажаното до овде, не изгледа реално да се зборува за словенски бугарски народ/етнос во средниот век.

Меѓутоа, сето ова ни дава одговор на прашањето *какви не биле*, а не *какви биле* „бугарските“ царства на Балканот. А разбирањето *какви биле* е клучно за разбирање и на Самоиловото. Потребно е да обратиме внимание на два клучни аспекта. Едниот е политичката употреба на поимот Бугари. Вториот е фактот што зборуваме за царства, т. е. империи.

Политичката употреба на поимот Бугари (а и не само на него) се среќава многу почесто од етничката. Важна особеност на средновековните извори е тоа што тие бележат политички активни популации, а не такви кои ние денес ги нарекуваме етнички. Главниот фактор што го привлекува вниманието на средновековните автори не е разликата во јазикот, културата и во обичаите, не себеименувањето и самосвеста, туку положбата на активен политички чинител, поради што, главно, се одбележуваат државите и религиските групи. Под етнос

⁴⁶ Легендата за Сивила: „родъ словѣне, рекше блѣгаре“ (Заимова В. Т. и Милтенова А., *Историко-апокалиптичната книжнина във Византија и в средновековна Бѣлгария*, София 1996, 255, 264, 269), Солунската легенда: „ѣзики словиньскыѣ се рекше Бѣлгаре“ (Иванов, *Старини*, 282).

⁴⁷ Види во дополненијата кон Манасиевата хроника: „Го поминаа Бугарите Дунав и ја одзедоа (...) оваа земја во која живеат и до денес. Порано таа земја се нарекуваше Мизија. Бидејќи безбројно мноштво, тие ја исполнија и оваа страна на Дунав и онаа до Драч и понатаму, „иѡш и Власи и Срѣбли и прочѣи вси єдино сѣхѣ“ (Черткова, Д. Ч., О переводѣ Манассѣиной лѣтописи на словѣнскѣи јазыкъ, *Русскѣи историческѣи сборникъ*, т. 6, кн. 1-2, Москва 1843, 61; Иванов, *Старини*, 620).

⁴⁸ Во Разумник-Указ православните книги се три: бугарска, грчка и иверска, што значи дека под „бугарска“ се подразбира словенската книжевност воопшто (*Историко-апокалиптичната*, 298, 305).

⁴⁹ „Сказание за железниѣ крѣст“ и епохата на цар Симеон, 178.

⁵⁰ Меловски, *Москополски зборник*, 93; *ГИБИ* 9, 2, София 1994, 83.

⁵¹ Попруженко, М. Г., *Козма Пресвитеръ, Болгарскѣи писателъ X вѣка*, Бѣлгарски старини, кн. XII, БАН, София, 1936, 80.

обично се разбирала власта и политичката елита,⁵² а не населението, кое се јавува како менлива категорија и е дел од народот само доколку е потчинето на соодветната елита. Имено, поради тоа, загубата на политичката автономност (во постоењето и во дејствувањето) води до исчезнување на соодветниот поим од изворите, што не значи исчезнување и на популацијата со нејзиниот јазик, име, култура,⁵³ туку поминување во ниво на *silent existence*. И спротивно – воспоставувањето на одделна политичка единица може да доведе до појава на нов поим употребуван во изворите за нејзиното население како „народ“ без да го одразува или да го менува начинот на кој тоа население се именувало себеси.

Со ширењето на бугарската држава во IX/X в., со нејзината централизација и христијанизација во IX в., поимот Бугари освен почетното етничко значење во смисла на турски етнос населен во Добруџа, добил државнополитичко значење и започнал да се употребува за сите жители на државата без да подразбира заедничка етничка припадност. Политичкиот аспект уште повеќе се засилил со крунисувањето на Петар за *василевс*, зашто тоа му придало и универзално надетничко значење на поимот „Бугари“. Под поимот Бугари ќе бидат опфатени, а со тоа и „скриени“, сите поданици на оваа мултиетничка држава: Словените, чии писмени луѓе во овој период ја промовираат најсилно сесловенската самосвест, Власите, кои „одеднаш“ ќе се појават по падот на Бугарското Царство,⁵⁴ Бугарите и сл. Византиските автори во X в. се сосема свесни за мултиетничноста на Бугарија – за нив жителите на Бугарија се *koinon* (заедница) и *laos*,⁵⁵ хетерогена заедница, која понекогаш ја споредуваат со ромејската.⁵⁶

⁵² Pohl Walter, Conceptions of ethnicity in Early Medieval studies, *Archaeologia Polona*, vol. 29, 1991, 41; Хобсбаум, *Нациите и национализмот*, 106–108.

⁵³ Види: *Theophanis Chronographia*, Carolus de Boor, vol. 1, Textum graecum continens, Lipsiae, 1883, 284, 17–22; кога хаганот го „погубил етносот на Антите“, „дел од варварите [т. е. Антите, заб. С. С.] пристапиле кај Ромеите“. Ана Комнина ни зборува за Печенезите како за народ кој бил уништен за една ноќ, а потоа ја опишува судбината на припадниците на тој веќе „уништен“ народ (*ГИБИ* 8, София, 1972, 91, 92). Од друга страна, етноси исчезнати од изворите со векови се појавуваат на историската сцена при промена на политичките услови – како Езерците и Милинзите, кои не биле спомнати од X в. до 1204 г., кога крстоносците ги преоткриваат на Пелопонез.

⁵⁴ *Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum*, Berlin, 1973, 329, 79, 80; Illyes E., *Ethnic continuity in the Carphato-Danubian Area*, Hungary, 1992, 5.

⁵⁵ Лаос (Laos) се јавува како надетнички поим за народ, поврзан со идејата за Божјиот народ на земјата, за црквата, за Ромеите како Божјиот народ. Се употребувал понекогаш и во смисла на војска, а макар и ретко – за означување големи хетерогени пагански заедници.

⁵⁶ Уште Фотиј му зборува на Борис за неговиот којнон, Ангелов Димитър, Византијски влијанија върху средновековна България, *ИП*, IV, 4-5, София 1948, 405; во: Ангелов Димитър, *Проучвания по византијска историја*, София 2007, 361; понатаму го наоѓаме и во За церемониите: „τὸ κοινὸν τοῦ λαοῦ“ (Constantine Porphyrogenetos, *The book of ceremonies*, vol. 2, Canbera 2012, vol. 2, 681, 682); кај Јован Каменијат (Caminiatae, 10, & 9, 58–60); во писмата на Никола Мистик до Симеон (Migne J.-P., *Patrologiae Graecae*, tomus CXI, Paris 1863, col. 77 D), Theophanes Coninuat, 165, 1, 2, 8–10 и др. Поопширно види кај: Стојков Стојко, Бугарскиот етнос и мултиетничка Бугарија: Константа и еволуција на сфаќањата во византиските извори во X в., *ГИНИ*, г. 59, бр. 1-2, Скопје, 2015, 63–86.

Особено важно, а недоволно вреднувано значење има фактот што Бугарија во X в. станала царство. Титулите цар – император – василевс во средниот век се употребуваат за една иста појава, три збора на три различни јазика за истиот поим. Но, фактот што Бугарија станала титуларна империја се запоставува, бидејќи таа изгледа премногу мала и неразвиена за еден толку широк поим. Но прашањето не е во оправданоста на титулата, туку во нејзиното сфаќање и во влијанието кај современите. Да се гледа на Бугарското Царство како на етничка држава во контраст со Византија е суштински и фактолошки погрешно. Бугарија е царство кое свој модел има во Византија.⁵⁷ Како такво, по дефиниција е надетничко, а по состав мултиетничко.

Врзувањето на поимот Бугари со императорската титула имало далекусежни последици. Се создало првото, во европскиот среден век, неримско, според титулата, царство. Иако се родило, под стек на околностите, како последица од неуспешното посегавње по византиската титула и како од никого непосакуван компромис,⁵⁸ идејата за него и за бугарската царска титула повеќе не можела да биде поништена (независно од напорите на Јован Цимискиј), туку ќе продолжи да постои како можност, како алтернатива, како резервна опција. Таа ќе биде единствената вакантна царска титула надвор од римската традиција и како таква ќе биде привлечна за амбициозни лидери од различно етничко потекло од територијата на поранешното Бугарско Царство. Слично како во Византија, секој поданик, независно од јазикот, културата и од потеклото, бил Ромеј, кој можел да претендира и ако успее – да стане василевс на Ромеите. И навистина, во наредните векови луѓе од различно потекло – Ерменци, Власи, Татари, Срби, ќе посегават по бугарската царска титула и ќе ја носат.

Имено, титулата ќе му даде виталност на поимот Бугари. Не имагинарен народ – носител на државноста, туку царската титула е она што ќе го одржи во живот овој поим и ќе помогне за негова реинкарнација во ромејско-влашката

⁵⁷ Пириватрић, *Самуилова држава...*, 147, Лероа – Молинген А., *Синовите на Петар Бугарски и комитопулите, 1000 години*, 70. Biliarsky Ivan, *Word and power in medieval Bulgaria*, Leiden – Boston, 2011, 193: „The Bulgarian state (...) eventually turned into a Christian state of an imperial type modelled after the Eastern Roman Empire.“ Cf.: Станкова Радослава, *Топоси за изобразување на владетеля светец и светеца војн в јужнословјанската книжнина от XIII в.*, во: *Slověne = Словѣне, International Journal of Slavic Studies*, Vol. 2, No. 1, Moscow, 2013, 125.

⁵⁸ Симеон не сакал да создава ново царство, како што понекогаш сè уште се среќава во науката (Stephenson Paul, *Byzantium's Balkan Frontier, A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204*, 2006, 19–22; Божилов Иван, *Цар Симеон Велики (893–927)*; от „варварска“ држава до христијанско царство, во: *История на средновековна България VII–XIV в.*, София, 1999, 254, 255), туку, едноставно, да стане ромејски василевс (Obolensky Dmitri, *Byzantium and the Slavs*, New York 1994, 52). На неговите печати ја наоѓаме титулата „василевс“ или „василевс на Ромеите“ (Συμεὼν ἐν Χριστῷ Βασιλεὺς Ῥωμέων), што се потврдува и од современите извори (ἐν Χριστῷ Βασιλεὺς Ῥωμαίων, со која Симеон е поздравен од војската и со која се потпишувал во писмата (Symeonis Magistri, *Annales*, Rec. I. Bekker, CSHB, Bonn 1838, 737, 3; Leonis Grammatici, 311, 22, 23; Theophanes Continuatus, 408, 14–16). И покрај големиот број негови печати што се пронајдени, нема печат на Симеон со титулата василевс на Бугарите (Йорданов Иван, *Корпус на печатите на средновековна България*, София, 2011, 48–53).

апостасија на Петар и на Асен.⁵⁹ Објективно, имаме не една држава на еден народ, која повремено губела независност, туку три држави со етнички различни елити, различни територии и политички центри, а обединети од слична титула и претензија, чии владетели ја земале бугарската царска титула и владееле со население од различно и, најчесто, недефинирано потекло. Не зборуваме за единствена појава, туку за различни појави именувани со ист поим.⁶⁰ Зборуваме за варирање во содржината и за користење на поимот Бугари во времето и во просторот, а не за еволуција на една единствена појава.

При целата оваа променливост и неодреденост, не е чудно што елитите на овие формации имале проблем во дефинирањето на поимот Бугари, па така и нема да стигнат до сфаќањето за себе како за нешто посебно и различно од „единственото царство“ (Византија). Тоа се гледа и од честата употреба на титулата „цар на Бугарите и на Грците“ (XIII/XIV в.), и од претензиите за престолот во Константинопол (Симеон, Петар, Калојан, Јоан Асен II), и од користењето на метафорите Израил и Јуда за Бугарите и за Ромеите,⁶¹ како и од тоа што не бил изграден мит за потеклото на „Бугарите“. Очигледно е немањето постојана *Traditionskern* (Wenskus) група која би одржувала некаква единствена бугарска традиција.⁶² Затоа бугарските царства во средниот век нема да развијат своја посебна историографија, туку ќе се задоволат со преводи на византиски историски дела, кои само по исклучок ги дополнувале.⁶³

Значи, јасно е дека поимот Бугари во средниот век го немал значењето што му се придава денес. Поимот опфаќа различни појави – различни по време, содржина и по територија, кои во модерното време, во процесот на создавањето на бугарскиот национализам и на неговата митологија се замислени како единствена појава и им е дадено ново унифицирано значење. Додека за бугарските националисти во XX в. Македонија е „бугарска земја“, за средновековните бугарски цареви и поглавари, како Јоан Асен II и патријархот Ефтимиј, таа заедно со Тракија била „Романија“ и „грчка земја“, а кога царевите од Второто Бугарско Царство ќе се

⁵⁹ Види го коментарот за овие настани на: Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, 293, 294.

⁶⁰ Затоа тешко може да се прифати, инаку, досега најдобрата понудена формула „Бугари“ да се гледа како „наднационална“ припадност слична на „Грци“ (Ромеи) и како „наднационален“ бугарски модел пандан на византискиот (Петров Др., Към общата теория на митологичното поле (един опит за реконструирање на българския християнски пантеон и родословна легенда), *Литературна мисъл*, 8, 1991, 146, 147.

⁶¹ Слово за мирот со Бугарите, *ГИБИ* 5, 85, 89, 94, 96; Вачкова Веселина, *Въображаеми и реални граници в ранносредновековна Европа, (III-X)*, София, 2001 187, 190–192. Авторката констатира дека под византиско влијание ќе се развие „чувството за неприродноста во посебното постоење на двете држави“. Потоа: „Бугарија навистина се оформува во еден нов Израил, (...) израз на една иста идеја за Царството Божјо на земјата (...) зашто од двете страни на границата живее едниот и единствен избран од Бога народ.“ Уште и: „Претставата за заедницата меѓу Бугарите и Ромеите во духовните и во физичките рамки на христијанското царство е доволно добро посведочена во официјалната литература.“

⁶² Малиот број обиди да се дефинира бугарското потекло во средниот век ги наоѓаме во извори со изразено апокрифен карактер (Легендата за Сивила, Видение на Исаја, Разумник-Указ), при што и во нив Бугарите не се дефинирани етнички, туку религиски, политички или како мултиетничка заедница.

⁶³ Вачкова, *циѳираноѳо дело*, 187.

прошират во овие предели, кон својата титула „цар на Бугарите“ ќе ја додаваат уште и „на Грците“.

САМОИЛОВОТО ЦАРСТВО

Досега кажаново ни помага да погледнеме на Самоиловото Царство на различен начин, при што прашањата на кој средновековен или современ народ му припаѓа тоа губат реална смисла. Фактот дека е во прашање царство (империја) градено по моделот на Византија и на Бугарија на Петар доволно зборува за неговата неетничност.

Државата била мултиетничка од коренот до врвот. На прво место, тука е династијата. Комитопулите се барем половина Ерменци (според името на мајката Рипсимија), а според современикот Асохиг, и целосно се тоа.⁶⁴ (Декларирањето на Јован Владислав како Бугарин ни најмалку не ѝ противречи на горната констатација, зашто поимот Бугари има и политичко надетничко значење, за разлика од Ерменец; Јован Владислав бил исто таков Бугарин каков што Ромеј бил Ерменецот Роман Лакапин). Членови на царското семејство станувале странци како Ашот и Јован Владимир, а такви биле и сите сопруги во владетелскиот род што ги знаеме. Оваа држава била мултиетничка и според составот на населението.

Елитата, судејќи според имињата, била претежно словенска (што се објаснува со издигнувањето на силите од периферијата кои ги поддржувале комитопулите во востанието), но како цело – мултиетничка, со луѓе од различни народности: Словени, Ерменци, Турки и др.⁶⁵ Една споредба со имињата на елитата од времето на Симеон и на Петар веднаш покажува сериозна разлика – во последната не наоѓаме словенски имиња.⁶⁶ (Продолжувајќи ја споредбата, би забележале дека елитата што го создава и се јавува како носител на Второто Бугарско Царство, исто така, фундаментално се разликува од претходните две.⁶⁷)

⁶⁴ Дискусија за етничката припадност на комитопулите види кај: Stephenson Paul, *The Legend of Basil the Bulgar-Slayer*, Cambridge, 2003, 30, глава 8; Holmes Catherine, *Basil II and the governance of Empire (976-1025)*, New York 2005, 17, б. 2; Petkovic Vladimir, *Une Hypothèse sur le Car Samuel*, Paris, 1919, 13–25.

⁶⁵ За составот на елитата види: Пириватрић, *Самуилова држава*, 182.

⁶⁶ Во времето на Симеон и на Петар наоѓаме само турски или, воопшто, христијански имиња. Среќаваме, на пример: Симеон, Докс, Бојан (Венијамин), Јоан, Теодор Сигрица, Алогоботур, комит Дристра, Вулија, Имник, Ицвоклиј, Книн, Мармаис, оглутаркан Теодор, Алцег, Бутаул, Лоборчи, Менуморут, Салан и Глад (на север од Дунав), Петар, Георги Сурсувул, Стефан, Маготин Крон, чргубилја Мостич, калутаркан и смампсис Симеон, жупан Димитар, Тупај (*Кой кој е в средновековна България*, Џордан Андреев, Иван Лазаров, Пламен Павлов, София 1994 г.) За разлика од тоа, во времето на Самуил кај елитата преовладуваат словенски и словенизирани имиња (Пириватрић, *Самуилова држава*, 182), се среќава едно, веројатно, бугарско име Кракра и едно спорно (Елемаг или Елинаг Сфранцес).

⁶⁷ Создателите на тоа царство во изворите се нарекувани Власи, а така и се изјаснувале. Инокентиј III ќе му напише на Калојан дека неговите предци „потекнуваат од благороден род од градот Рим“, додека Калојан ќе му благодари што „ad memoriam sanguinis et patrie nostre, a qua descendimus“, а потоа архиепископот Василиј ќе напише дека „како и тој лично [Калојан, заб. С. С.] така и целата негова империја, како наследници кои потекнуваат од

Освен што била етнички „отворена“, елитата на Самоиловото Царство била поврзана со византиската во многу поголем степен отколку што била онаа на Симеон, кој немал приврзаници меѓу Ромеите, додека Самоил ќе најде свои поддржувачи во двата најголеми балкански града на империјата по Константинопол.⁶⁸ Самоиловата елита лесно се интегрирала во византиската по 1018 г., а Прусијан, синот на Јован Владислав, дури се обидел да го земе византискиот престол по 1028 г.⁶⁹

Династијата и елитата поврзана со неа биле клучни за постоењето и за згаснувањето на Самоиловото Царство. Тоа е создадено од комитопулите, постоело за нив и со нив. Борбите за власт во него се водени меѓу припадниците на овој род. Востанијата за обнова на царството се водени од нив. Истото се однесува и на елитата која учествува во создавањето и во одржувањето на царството и со која е поврзан отпорот против Василиј. Иако не толку мал дел од оваа елита бил раселен од Василиј, сепак многумина им биле лојални на традициите на Самоиловото Царство и послужиле како основа на двете големи востанија за неговото обновување (спореди ја улогата на Мануил Ивац или на Ѓорѓи Војтех од родот на Комханите). Карактеристична за оваа елита е силната лојалност спрема династијата, независно од сите неуспеси на нејзините претставници. За разлика од некогашната Бугарија, овде нема да има обиди за менување на династијата. А кога згаснала династијата, наместо да се јават нови претенденти за престолот од други родови, ќе згасне идејата за обнова на тоа царство во Централниот Балкан.

Лојалноста во оваа држава не се темелела на етничката припадност. Самоил успеал да ја придобие лојалноста на луѓе од најразлични етнички заедници на Балканот.⁷⁰ Државата практикувала, подеднакво како и Византија, преселувања на население и не се колебала да ги внесе во своите воени списоци и да ги насели во срцето на својата држава заробените Ромеи од Лариса или пак Ерменците.⁷¹ Дел од овие населеници потоа можеби биле меѓу ослепените од Василиј кај Беласица – тоа не го знаеме сигурно, но знаеме дека една од пленичките станала царица.

Информација за географската распространетост на традицијата и за лојалноста кон Самоиловото Царство ни даваат востанијата за негово обновување кренати

римска крв, имаат добро чувство на преданост кон Римската црква“ (Дуйчевъ Иванъ, *Из старата българска книжнина*, книга втора, София, 1944, 2, 5; Латински извори за българската историја, т. 3, София 1965, 304), а за современите Калојан е познат како Ј(о)анис Влавот. Во елитата на тоа царство словенските имиња се реткост и во еден дел се поврзани со емигранти од Русија.

⁶⁸ Scylitzae, 348, 68–75.

⁶⁹ Scylitzae, 376, 82–85. Но и овој момент, кој, инаку, многу зборува за светогледот на комитопулите, не успеал да не биде употребен во споровите за карактерот на царството и некои автори во него виделе обид за ослободување на Бугарија *огорзгор*, наспроти сосема јасната информација на Скилица (Божилев Иван, *Българите във Византийската империя*, София 1995, 116).

⁷⁰ Shepard, *The Cambridge history*, 526: „Samuel could hope to gain through such imperial measures acceptance and even allegiance from his motley assemblage of subjects: Bulgarians, Vlachs, Albanians, Armenians and Greeks.“

⁷¹ Scylitzae 363, 54–56. Shepard, *The Cambridge history*, 526, Пириватрић, *Самуилова држава*, 179.

во XI в. Тие остануваат ограничени на Централниот Балкан. Со други зборови, ако расправаме за етницитетот поврзан со елитата и за приврзаноста спрема традициите на тоа царство, треба да имаме предвид дека таа елита и приврзаноста на населението просторно се ограничени на Централниот Балкан – од Белград до Тесалија и од Драч до Струмица. Од своја страна, востанијата кривани во Мизија и во Тракија меѓу 1018 и 1185 г. не се нарекувани бугарски во изворите, ниту учесниците во нив Бугари, а што е најважно – тие не си поставувале за цел обновување на Бугарското Царство и немале некаков однос кон Самоиловото Царство и кон неговата традиција.⁷² Сумирајќи го сето тоа, треба да се подвлече дека востанијата во XI в. во Централниот Балкан се востанија за обнова на Самоиловото Царство, а не на царството на Симеон и на Петар. Лојалноста на населението во Централниот Балкан била кон династијата на комитопулите, а не кон самата бугарска царска традиција. Солидарноста и лојалноста на елитата, исто така, биле насочени кон родот на комитопулите, а не кон бугарската царска идеја во принцип. (Тоа ќе се види јасно во XIII/XIV в., кога Централниот Балкан ќе остане индиферентен спрема Второто Бугарско Царство.)

Сето ова сугерира дека во Самоиловото Царство се создал некаков идентитет базиран на борбите против Византија и на приврзаноста и лојалноста спрема династијата. Тоа е, всушност, една многу вообичаена, за раниот среден век, шема на создавање *ethnie* преку обединување на воинствената елита околу еден харизматичен лидер и род. Споредбата меѓу степенот на отпор даден од различните региони на Самоиловото Царство против Василиј II и опфатот на востанијата за неговото обновување ги покажува границите во кои постоел тој (од Срем до Струмица, од Перник до Охрид и од Видин до Воден, исклучувајќи ги Драч, Дукља, Рашка, Мизија и Тракија). Тие во голем степен се совпаѓаат со темата (која го опфаќа јадрото) и со дијецезата на архиепископијата (јадрото со периферијата). Тој идентитет бил надетнички и алтернативен на византискиот, без да го исклучува целосно (ист човек можел да ги усвојува и двата).

Меѓутоа, династијата, елитата и традицијата на царството нема да го надживеат XI в. и во XII в. византиските автори повеќе не зборуваат за некаква политичка солидарност поврзана со традициите на Самоиловото Царство.⁷³ Каков идентитет и да се создал во Самоиловото Царство во X/XI в., во XII в. тој е веќе невидлив или, поточно, деактивиран.⁷⁴ Постојаното слабеење на клучните

⁷² Оваа индиферентност постоела уште за време на Самоиловото Царство. Реонот на Преслав и на Плиска не учествувал во востанието на комитопулите, туку бил освоен од нив, а потоа без борба ѝ се предал на војската испратена од Василиј. Забележливата разлика во тактиката на војување на војската на комитопулите во споредба со онаа на бугарската држава зборува за тоа дека таа била составена главно од Словени и во неа недостасувала бугарската коњица. Затоа таа е многу поблиска до тактиката опишана од Лав Мудриот како словенска и многу поразлична од онаа што тој им ја припишува на Бугарите и на Унгарците (*The Taktika*, 453–459 (& 41–64), 465 (& 75), 471–475 (& 93–101).

⁷³ Заслужува да се обрати внимание на големиот контраст во тој однос меѓу информациите за Централниот Балкан и поимот Бугари што ги наоѓаме кај писатели од XI в. (Псел, Аталијат, Скилица, Кекавмен) и оние од XII в. (Кинам, Хонијат).

⁷⁴ Тоа не значи дека споменот за Самоил кај обичниот народ бил сосема исчезнат или заборавен. Коментарот на солунскиот клерик Јоан Ставракиј во XIII в. за „оној прочуен Самоил, кој и досега е во устата на Бугарите“ (*ГИБИ* 8, 127), јасно го покажува спротивното.

елементи на оваа традиција во текот на XI в. отворило можности за ширење на различни лојалности, поими и етнички тенденции во наредните векови.⁷⁵

* * *

Макар што во изворите се забележани повеќе етноси во Самоиловото Царство, ние знаеме многу малку за самоидентификацијата на луѓето во него. Реално, не знаеме ништо за тоа што мислеле сами за себе луѓето именувани во изворите како Власи, Ерменци и сл. Ниту за бугарската етничка самосвест немаме сигурни податоци. Битолскиот натпис, често даван како пример за бугарската етничка самосвест, во кој жителите се наречени Бугари, а владетелот се определува како „Бугарин родом“,⁷⁶ по сè изгледа, всушност, покажува декларирање на државна, а не на етничка припадност. За тоа зборуваат информациите за ерменското потекло на комитопулите и официјалниот карактер на натписот. Конкретно, формулацијата „Бугарин родом“ не покажува етничка припадност: формулациите со „родум“ укажуваат на потекло кое подеднакво може да биде и политичко, и религиско, и етничко и сл. Постојат доволно паралели со „Ромеј по род“⁷⁷ во византиските извори, како и употребата на „Грк родом“ во словенските⁷⁸ за да го илустрираат тоа. Тоа што еден владетел кој е носител на бугарска царска титула се нарекува Бугарин родум, а неговите поданици – Бугари, ни дава исто толку информации за етницитетот на царството колку и тоа ако василевсот се нарече Ромеј по род, а неговите поданици – Ромеи. Оттука, формулациите на Битолскиот натпис не

Меѓутоа, фолклорот сам по себе не водел до политички акции, па затоа, од една страна, повеќе немаме „бугарски“ востанија во текот на XII в. во денешна Македонија, а од друга – во XIII в. Централниот Балкан останал индиферентен спрема новото бугарско царство на исток. Се разбира, прашање е и колку ова „Бугарите“ во случајот го одразува начинот на кој се именувале самите оние во чија „уста“ бил Самоил, имајќи предвид дека Ромеите во Централниот Балкан, а не словенојазичните жители, од крајот на XI в. го користеле поимот Бугари како замена за поимот Словени.

⁷⁵ Види го коментарот на Георги Акрополит за опортунизмот во поглед на лојалноста на населението во Македонија и во Тракија: „Такви се жителите на западните области, лесно потпаѓаат под власта на секој господар. Така тие го избегнуваат уништувањето и успеваат да го сочуваат поголемиот дел од своето богатство“ (*Georgii Acropolitae Opera*, I, Lipsiae, 1903, 34, 8–10). Cf.: Пириватрић, *Самуилова држава*, 184.

⁷⁶ Мошин Владимир, Битолска плоча из 1017 године, *Македонски јазик*, XVII, 1966, 51–61; Заимов Ѓордан, *Битолски надпис на Иван Владислав самодържец български, старобългарски паметник от 1015-1016 г.*, БАН, София, 1970.

⁷⁷ „Ρωμαῖον το γένος“ (Scylitzae, 91, 74), „καθαροὶ τὸ γένος Ῥωμαῖοι“ (Georgii Acropolitae Opera, rec. A Heisenberg, I – II, Lipsiae, 1903, I, 76, 28), „Ῥωμαῖοι τὸ γένος καθαροί“ (Скутариот – *Ἀνωνυμὸν Στινοῦνς Χρονικῆ*, Bibliotheca Graeca medii aevi, ed. C. N. Sathas, vol. VII, 1894, 494, 2).

⁷⁸ На пример: „ѡтць же ѡго ѡ българского рода. а мати гръцкога рода“ (Толкување Данилово, *Истѡрико-аѡкалийѡинаѡа*, 126), „ѡлина родомъ“ (Иванов, *Старини*, 399), „назарѡнин родомъ“ (Ангелов Димитър, *Съдържание и смисъл на думата „отечество“ в средновековната българска книжина, Българско средновековие – идеологическа мисъл и провета*, София 1982, 80).

ни даваат информација за етничкиот идентитет на луѓето во тоа царство.⁷⁹ Уште помалку информација за етничката припадност ни дава користењето на бугарската царска круна во него. Како што основано посочува Stephenson: „The practice of claiming the title emperor of the Bulgarians, (...) had no ethnic significance.“⁸⁰ Се разбира, тоа не значи дека етничка бугарска самосвест воопшто не постоела во неговите граници (особено меѓу луѓе со, веројатно, бугарски имиња, како Кракра). Но, ние не знаеме ништо сигурно за неа. Истото се однесува и на поранешните идентитети базирани на склавиниите (како Другувити – име кое, пак, ќе исплива во XIII в.), за чие егзистирање немаме никакви податоци, макар што изгледа сосема веројатно дека постоеле.

Единствената сигурна етничка самоидентификација што ја наоѓаме во изворите е словенската. За време на Самоиловото Царство, а и по него, на истиот простор се создаваат нови словенски литературни дела и преписи на стари, во кои поимот Словен се употребува како етноним. Тоа значи дека на териториите опфатени од царството на комитопулите егзистирала словенска самосвест. Добра илустрација од тоа време претставува презвитерот Јован, кој преведува „елински зборови на словенски јазик“ (Житие на св. Антониј) и за „словенскиот народ“ (словѣнскѣ азѣкѣ, Житие на св. Панкратиј) замолен за тоа од „црковниот градител Јоан, нашиот господин, архиепископ на бугарската земја“.⁸¹ Ова е добар пример за несовпаѓањето меѓу официјалната црковна номенклатура (бугарска) и етничката самосвест на (дел од) верниците (словенски народ и јазик) и јасно укажување колку малку значење има титулата на охридскиот поглавар за одредувањето на етничкиот идентитет. Се разбира, ова не значи дека словенската самосвест постоела кај сите или дури кај мнозинството жители, но таа очигледно постоела.

Иако се согледува одредена етничка разлика меѓу царствата на Петар и на Самоил (во однос на елитите) и извесна блискост (според листата на постојните идентитети: Словени, Власи, етнички Бугари, политички Бугари), немаме информации дека разликата или сличноста играла некаква специјална улога ниту во создавањето ниту во функционирањето на Самоиловото Царство.⁸² Сличноста со царството на Петар не е во етничноста, туку во надетничноста и мултиетничноста (сличност која, меѓу другото, ја има и со Византија). Како и да се дефинираат овие две царства, во нив не би требало да се бара некој заеднички и сеопфатен етничкиот идентитет. Подеднакво неправилно е да се објаснуваат, како етнички мотивирани, побуната на комитопулите од 969 г. против власта во Преслав и

⁷⁹ Stephenson, *The Legend of Basil the Bulgar-Slayer*, 30, f. 70; за референците за Бугарија и за Бугарите на Битолскиот натпис вели дека „is not provide irrefutable confirmation of ‘the ethnical (sic!) nature of Macedonia at the beginning of the eleventh century’ as Zaimov maintains.“

⁸⁰ Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, 61. Види повеќе за Битолскиот натпис кај: Стојков Стојко, „Битолската плоча – дилеми и интерпретации“, *Самуиловата држава во историската, воено-политичката, духовната и културната традиција на Македонија*, Струмица, 2015, 80–105.

⁸¹ Динеков, Куев, Петканова, *Христоматия по старобългарска литература*, София 1967, 142. Времето на изворот е спорно (види Петканова Донка, *Българска средновековна литература*, Велико Търново, 2001 г., 285). Но, имајќи ги предвид името и титулите на поглаварот, нема логична идентификација од онаа со архиепископот Јоан од времето непосредно пред и по падот на Самуиловото Царство.

⁸² Спореди и кај: Пириватрић, *Самуилова држава*, 185.

Сепак, има и нешто што треба поспецијално да се потцрта. Самоиловото Царство и неговата црква создаваат и нова традиција, ново разбирање за тоа што се Бугарите и каде е Бугарија, значења кои сериозно се разликуваат од оние пред тоа, но уште повеќе од оние што ќе се развијат во Трново во XIII/XIV в. Од една страна, ќе се случи конечната деетнизација на поимот Бугари. Последното спомнување на Бугарите како етнос (турски) во византиските извори ќе биде на крајот од X в. (Лав I закон), непосредно пред отпаѓањето на Мизија од Самоиловото Царство во 1000 г.⁸⁹ Поимот „Бугари“ по 1000 г., со мали исклучоци, ќе означува политичка и административна, а не етничка припадност. Од друга страна, преку својот политички центар и преку своите приоритети, оваа држава го започнала процесот на „селење“ на поимот Бугари, кој понатаму ќе биде асоциран со Централниот Балкан, а ќе се изгуби од Источниот (Мизија и Тракија). Така, во XI в. тема Бугарија ќе биде создадена во Македонија,⁹⁰ од дијецезата на „бугарската архиепископија“ ќе отпадне некогашниот духовен и политички бугарски центар во Мизија, а во XII в. веќе ќе биде заборавено дури и тоа дека Преслав некогаш се јавува како престолнина и центар на Бугарите.⁹¹ Асоцирањето на поимот Бугарија – Бугари со доминантно словенскиот Централен Балкан ќе даде можност во неколку византиски извори за првпат да се изврши поистоветување на поимите Словени и Бугари во втората половина на XI в. Кога извесно време по 1185 г. ромејската влашка апостасија во Мизија еволуирала кон ново бугарско царство, се случува ново селење на поимот на исток. Централнобалканската „бугарска“ традиција создадена од Византија врз руините на Самоиловото Царство по XIII в. ќе се одржува како маргинално, архаично, алтернативно и паралелно разбирање на поимот Бугари, наспроти новото и доминантно значење што се создава во новото бугарско царство во Трново. Така, во XIII – XIV в. се создава своевидна титуларна „опозиција“ меѓу охридскиот поглавар на „цела Бугарија“ (еднаква на дијецезата на Охридската архиепископија) наспроти трновскиот патријарх на „сите Бугари“ (со дијецеза и верници во Мизија). Ова „селење“ на „Бугарите“ ќе биде интерпретирано од Никифор Грегора во буквална смисла – Василиј ги преселил Бугарите од Македонија во Мизија.⁹² Фактот што царството на Самоил придонело за промена на содржината на поимот Бугари во византиските сфаќања зборува во прилог на тоа дека истото имало и поразлична содржина.

⁸⁹ Симболички е фактот што последното спомнување на Бугарите како турски етнос во византиските извори е од времето на кусото Самоилово владеење со Мизија (крај на X в.), а се однесува на годините на падот на Бугарското Царство во 971/2 г.

⁹⁰ Ферлуга, *ВИИИЗ* 3, 64, 65 бел. 2.

⁹¹ Annae Comnenae, Alexias, vol. I, p. 235, 7–17, зборува за Преслав и правилно посочува дека името е словенско, а сепак не знае дека тој бил престолнина на Бугарите. Според неа, Бугарите ќе достигнат до Преслав како освојувачи од запад, од кај Самоиловото Царство и современата, на неа, охридска дијецеза. Подоцна Грегора дури ќе тврди дека Македонија е првото место каде што се населиле и живееле „Бугарите“ (Nicephori Gregorae, *Byzantina historia*, I, ed. L. Schopenus, Bonn 1829, 26, 17–37, 15).

⁹² Ова е категоричен аргумент против тезата дека во Мизија и во Македонија живеел еден бугарски народ. За Грегора Бугари живееле само на едното или само на другото место и во различно време, Gregorae, 26, 17–37, 15.

ПРОБЛЕМОТ СО ТЕРМИНОЛОГИЈАТА

При постојната исполитизираност и искомплицираност на проблематиката поврзана со Самоиловото Царство, прашањето за научната терминологија добива специјално значење. Таа би требало истовремено да внесе јаснотија, неутралност и да ги избегне стапиците на националното и на националистичкото толкување на минатото.

Обидите да се постигне тоа преку именување на царството на комитопулитите како словенско, македонско во географска смисла или како бугарско во етничка смисла тешко можат да ги задоволат овие критериуми поради етничката и политичката употреба на овие поими денес. Во таа смисла, неуспешен е и обидот да се заобиколи дебатата, основано сметана за неисториска и вештачка,⁹³ преку користењето на терминологија блиска до онаа во изворите,⁹⁴ зашто преку тоа ниту се решава проблемот, ниту можат да се избегнат контроверзиите. Така, во ситуација кога изворната терминологија се совпаѓа со современи национални и политички термини, таа неизбежно нè внесува во рамките на националните спорови, а читателите, макар и ненамерно, се доведуваат во заблуда дека зборуваме за држави на современи нации во минатото,⁹⁵ што, реално, води до нездраво осовременување на минатото. Балканскиот среден век не треба да се интерпретира како средновековна драма во која глумат современите нации. Причина за употреба на современи поими во истражувањата за средниот век не може да биде тоа што тие постоеле и тогаш, туку само ако појавата што денес ја означуваат постоела во времето што се истражува. Инаку, неизбежно ќе дојде до конфузија и до ширење на „misleading ideas“.⁹⁶ Затоа фактот што поимот Бугари(ја) е употребуван за Самоиловото Царство во изворите блиски до времето претставува слабо оправдување и утеха ако преку неговата употреба во научната дискусија се внесуваат национални митови и претензии.

Како начин да се избегнат овие проблеми, широка примена добил терминот „Самоилово Царство“,⁹⁷ чија предност е во тоа што е неутрален. Негова единствена слабост е тоа што Самоил не се јавува ниту како единствен владетел, ниту како единствен цар, ниту како родоначалник. Во оваа смисла, може да се предложи *држава (царство) на комитопулитите* затоа што таа била создадена од нив и за

⁹³ *The Oxford dictionary of Byzantium*, vol. 3, New York – Oxford, 1838.

⁹⁴ Пириватрић, *Самоилова држава*, 180.

⁹⁵ Фајн добро ја посочува опасноста на таквиот приод – „such usage can be very misleading, for it creates a screen through which one unconsciously looks at one’s subjects“, „it conveys a misleading message to the reader“, „naturally projects backwards all sorts of the present-day ingredients of ethnicity“, „history becomes anachronistic and skewed“ (Fine, *When ethnicity did not matter*, 9–11). Види и: Pohl, *Conceptions*, 15.

⁹⁶ Pohl, *Conceptions*, 15.

⁹⁷ Дури нашол свое место во наслови на познати научни дела и конференции: Антолијак Стјепан, *Самуиловата држава, Средновековна Македонија 1*, 289–603; *Илјада години од воспанието на комитопулитите и создавањето на Самуиловата држава*, Скопје, 1971; Пириватрић, *Самоилова држава*.

нив, припадниците на овој род владееле со царството, ги воделе востанијата за негово обновување и со нивното претопување згаснале и тие обиди.

* * *

На Самоиловото Царство е посоодветно да гледаме не како на израз на народносен организациски принцип, туку како на конкретна *йолийишка* поврзана со соодветна елита,⁹⁸ родена и развиена во специфични околности, започната со востанието на комитопулите и згасната со претопувањето на нејзиниот род кон крајот на XI в. Таа, секако, е различна (макар не и целосно спротивна) со *йолийишката* што претходно постоела околу Симеон и Петар. Тие се слични меѓу себе не само по формата, туку и според принципот – како надетнички и мултиетнички царства, а се различни според етничкиот состав на елитите, центрите на сила и според политичките интереси, нешто што во ист степен може да се примени и во однос на Второто Бугарско Царство. Зборуваме за три држави доволно различни меѓу себе според елитите, политичките центри, политиката, организацијата на државата, но идеолошки и формално обединети (преку царската титула). Нив ги зближува етничката недефинираност и надетничката структура, а не непостојна единствена етничка самосвест.⁹⁹

Самоиловото Царство претставува мини империја, која се протегала на поголем дел од Балканот и во која дури и да имало оформени народи, не знаеме дали играле некаква улога.¹⁰⁰ Прашањето на која современа нација му припаѓа е исто толку научно колку и прашањето на која современа нација ѝ припаѓа Римската Империја. Спорот за тоа чија е државата на Самоил е анахрон, ненаучен и неисториски.¹⁰¹ Дел од одговорите понудени во науката, од типот на бугарска, македонска, словенска, не се научни, туку политички и националистички и тие паразитираат врз националната парадигма во историјата. Модерните нации се продукт на новото време, а не последица од буђењето на средновековните заедници. Нивното проектирање наназад во времето е погрешно. Царството на комитопулите не е во која било смисла претходник на некоја од современите држави кои се повикуваат на него. Им припаѓа на историјата и на луѓето што живееле во него, а не на денешнината, како што убаво рекол Хартли: „The past is a foreign country“ (Leslie Poles Hartley).

⁹⁸ Johnson Losley, *Imagining Communitites*, 2, 3.

⁹⁹ Тоа, всушност, се однесува на балканското население и на неговото минато генерално, кое во голем степен е заедничко, но не во смисла на етничко единство или на сопственост врз историски парцели, туку на немање кристализирани и сеопфатни етницитети во услови на живеење во хетерогени надетнички религиски и политички формации.

¹⁰⁰ Ферлуга, *ВИИИЈ* 3, 65, бел. 2: „Што се тиче етничких момената они су често предимензионирани, наие посматрани су са становишта националних осећања XIX или XX века. (...) У новој држави, насталој устанком 976. г., етнички моменат је био другостепеност или трећестепеност значаја.“

¹⁰¹ *The Oxford dictionary*, 1838: „The controversy over whether Samuel created a Macedonian, West Bulgarian or Bulgarian states are ahistorical, as its project modern ethnic distinction onto the past.“

Stojko STOJKOV

TSARDOM (EMPIRE), ETHNICITY, HERITAGE, INTERPRETATIONS

Abstract: The topic of this article is the most controversial moments from the dispute (already century old) about the character and the origin of the Tsardom (Empire) of Tsar Samuel. As main problems are addressed the connection of the question with the XIX – XX century territorial pretensions, its inclusion in several national mythologies on the Balkans and the examination of the question in the past in the frame of the national paradigm which is already outgrown in science. It is drawn a critics of the basic until now given answers, namely that the Kingdom is Slavic, Bulgarian or Macedonian; also in this issue have been analyzed the theories about the formation of the Bulgarian and the Macedonian ethnies (nations) in the Middle Age. It has been made an analysis of the character and the role of the tzardoms on the Balkans in the Middle age and their up-ethnic character. It's made an attempt the Samuil Tsardom to be studied regardless of the modern nationalistic disputes and pretensions. It is been concluded that there is no basis to believe that the Samuil Empire or any other kingdoms on the Balkans could be interpreted as ethnic formations or as predecessors of the modern nations and states.

Key words: *Ethnicity, Samuel tzardom, state of Komitopouli, Macedonians, Slavs, Bulgarians, tzardom, empire, national myth, national claims, anachronism.*